

תוכחתו של בשר ודם

וְהִיא אִם לֹא תִשְׁמַע בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ ... יִדְבֶק ה' בְּךָ אֶת הַדְּבָר עַד פִּלְתוֹ אֶתְךָ מֵעַל הָאָדָמָה ... וְהִפְלֵא ה' אֶת מִכְתָּבְךָ וְאֶת מִכּוֹת זְרָעְךָ מִכּוֹת גְּדֵלוֹת וְנֶאֱמָנוֹת וְחֻלְיִים רָעִים וְנֶאֱמָנִים: (דברים פרק כח).

וְהִיא כַּאֲשֶׁר שָׁשׁ ה' עֲלֵיכֶם לְהִיטִיב אֶתְכֶם וּלְהַרְבּוֹת אֶתְכֶם כִּן יֵשֵׁשׁ ה' עֲלֵיכֶם לְהַאֲבִיד אֶתְכֶם וּלְהַשְׁמִיד אֶתְכֶם וְנִסְחַתְּם מֵעַל הָאָדָמָה אֲשֶׁר אֶתָּה בָּא שְׁמָה לְרִשְׁתָּהּ: (דברים פרק כח פסוק טג).

מסכת בבא בתרא דף פח עמוד ב

ואמר רבי לוי: בוא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם; הקב"ה ברח ישראל בעשרים ושתים וקללן בשמנה, ברכן בעשרים ושתים – מ"אם בחקותי" עד "קוממיות" (ויקרא כו ג-ג), וקללן בשמונה – מ"ואם בחקותי תמאס" ועד "ואת חקותי געלה נפשם" (שם טו-מג).³ ואילו משה רבינו ברכן בשמונה וקללן בעשרים ושתים, ברכן בשמונה – מ"והיה אם שמוע תשמע" ועד "לעבדם" (דברים כח א-יד), וקללן בעשרים ושתים – מ"והיה אם לא תשמע" עד "ואין קונה" (שם טו-סט).⁴

מסכת מגילה דף לא עמוד ב

אין מפסיקין בקללות. מנא הני מילי? אמר רב חייה בר גמדה אמר רבי אסי: דאמר קרא: "מוסר ה' בני אל תמאס" (משלי ג יא). ריש לקיש אמר: לפי שאין אומרים ברכה על הפורענות...⁵ אמר אביי: לא שנו אלא בקללות שבתורת כהנים, אבל קללות שבמשנה תורה – פוסק. מאי טעמא? הללו – בלשון רבים אמורות, ומשה מפי הגבורה אמרן. והללו – בלשון יחיד אמורות, ומשה מפי עצמו אמרן.⁶

¹ התוכחה או הקללה של ספר דברים מכילה, ללא ספק, את הפסוקים הקשים שבכל התורה. מה פשר ההשתלחות והכעס הנורא הזה? אם מטרת התוכחה היא חינוך ואזהרה, למה יש צורך לנקוט בתיאורים אכזריים כל כך? גם בהשוואה עם הקללה שבסוף ספר ויקרא, פרשת בחוקותי, המילים שבפרשה שלנו הם בדרגת חומרה אחת מעבר. ראה גם הסימות של הקללה בספר ויקרא מול הסימות הקצרה "והעניינית", בלי שום נחמה או תקווה בפרשה שלנו: "וְהִשְׁבֵּךְ ה' מְצָרִים בְּאֲנִיּוֹת בְּדָרְךָ אֲשֶׁר אֶמְרָתִי לְךָ לֹא תִסִּיף עוֹד לְרֵאתָהּ וְהִתְמַכְּרָתָם שִׁם לְאִבְיָד לְעִבְדִים וְלְשִׁפְחוֹת וְאִין קָנָה. אֲלֶה דְבָרֵי הַבְּרִית אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה וְכוּ' ". תמה הפרשה. הנחמה תבוא אולי בפרשת נצבים הבאה. (ראה ש"ת רדב"ז חלק ב סימן תשסט שדן בשאלה זו).

² קושי בתוך קושי, קללה בתוך קללה. הקב"ה שמח במפלתן של ישראל? כבר עמדו חז"ל על הקושי העצום בפסוק זה וניסו לבנות על הבדלי הלשון: "שש" – בלשון עבר להיטיב, "ישיש" בלשון הפעיל להרע. לאמר, הטוב יבוא ישירות מהקב"ה, אך הרע יבוא ע"י אחרים, לא ישירות ע"י הקב"ה. ראה מסכת סנהדרין לט ע"ב (וכן במגילה י ע"ב): "אמר רבי יוסי בר חנינא: הוא אינו שש אבל אחרים משיש. דיקא נמי, דכתיב ישיש ולא כתיב ישוש". וכך מפרש גם רש"י על פסוק זה: "ישיש ה' את אויביכם עליכם". ראה דברינו מעשה ידי טובעים בים שבביעי של פסח שהקב"ה לא שש במפלת רשעים, ק"ו לעם ישראל. ראה גם דברינו בפרשת נצבים שוש איש בה' – הנחמה השביעית, שם נסינו להראות שבדברים אלה, ישעיהו עונה למשה ועומד כנגדו. ואולי הפסוק בפרשת נצבים שבסוף הבא: "וְהוֹתִיךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל מַעֲשֵׂה יָדְךָ בְּפָרִי בְטָנְךָ וּבְפָרִי בְהַמְתֵּךְ וּבְפָרִי אֲדַמְתֵּךְ לְטֹבָה כִּי יֵשׁוּב ה' לְשׁוֹשׁ עֲלֶיךָ לְטוֹב כַּאֲשֶׁר שָׁשׁ עַל אֲבֹתֶיךָ" (דברים ל ט) הוא מענה מיידי של התורה (משה) בלי להזדקק לישיעיהו. כך או כך, הפעם נרצה להתעכב על פרשת הקללה בפרשתנו, עם כל הכאב והתמימות.

³ המשחק כאן הוא לא במספרי הפסוקים, אלא באותיות של הברכה והקללה. בספר ויקרא, מתחילה הברכה באות אל"ף ונגמרת בת"ו. הרי לך עשרים ושתים אותיות האל"ף-ב"ת בברכה. ואילו הקללה, מתחילה באות וא"ו ונגמרת באות מ"ם – שמונה אותיות הפרש ביניהם. ובאופן דומה בהמשך הדרשה, בפרשתנו. הברכה בפרשת כי תבא מתחילה באות וא"ו ונגמרת באות מ"ם ואילו הקללה מתחילה בוא"ו ונגמרת בה"א (סיבוב שלם עוטף של אותיות האל"ף ב"ת). במספרי הפסוקים, אגב, הברכות דומות בשניהם (11, 15) ואילו בקללה ההפרש הוא ברור, 28 פסוקים בספר ויקרא לעומת 55 פסוקים בפרשתנו. כמעט פי שניים.

⁴ נראה שהדרשן מנסה להתמודד עם הבעיה הקשה שהעלנו, אך נכנס לבעיה קשה אחרת. עשרות אם לא מאות פעמים מופיעה במדרש ההשוואה בין מדת הקב"ה למידת בשר ודם. כפשוטה, זו השוואה בין חולשות אנוש למעלות אלהים, כגון זו שבמסכת סוטה ה ע"א: "בוא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם. מדת בשר ודם – גבוה רואה את הגבוה ואין גבוה רואה את השפל, אבל מדת הקב"ה אינו כן, הוא גבוה ורואה את השפל, שנאמר: כי רם ה' וספול יראה". וכן רבים. אבל כאן, מידת בשר ודם היא משה אשר כתב, מעצמו כך משמע, את פרשת הקללה בספר דברים ועבר על המידה, בניגוד לפרשת הקללה של ספר ויקרא שהיא מידת הקב"ה! האם נאמר שמשם הצטווה לומר תוכחה לעם ישראל באופן כללי והוא שיצק אותה למילים שלו? שהקב"ה נתן את המוטיב ומשה כתב את התווים? ראה מדרש ספרי במדבר פ"קא פד, שגם שם המילים הם של משה, אך בברכה ולא בקללה: "מה אמר להם? ה' אלהי אבותיכם יוסף עליכם ככם אלף פעמים (דברים א יא). אמרו לו: משה רבינו, הרי אנו מובטחים בברכות הרבה שכן הבטיחנו ככוכבי השמים וכחול הים וכצמחי אדמה, ואתה נתן קצבה לברכותינו? אמר להם: אני בשר ודם יש קצבה לברכותי. זו משלי. אבל הוא יברך אתכם כאשר דבר לכם כחול ימים וכצמחי אדמה וכדגי הים וככוכבי השמים לרוב". האם גם כאן יאמר משה: אני בשר ודם ואין קצבה ומידה לתוכחתי? אולי כאן במובן שהגזמתי? אגב, גמרא זו בבבא בתרא, נמצאת בסוגיה של מידות ומשקלות, האם יש קשר?

⁵ ההלכה היא שאין מפסיקים בקריאה ולא מעלים קרוא חדש לתורה באמצע התוכחות. שני הסברים להלכה זו. האחד, של רב חייה, שהפסקה כזו נראית כמי שמואס בתוכחה. והשנייה, של ריש לקיש, שאין לומר את ברכת התורה על קללה. ואנו נוהגים להעלות את הקרוא של הקללות עוד בפסוקי הברכות וכן נהגו להעלות איש חשוב בקהילה (רב).

⁶ דברי אביי מתאימים לשיטת ר' חייא שהסיבה לכך שלא מפסיקים בקללות היא הפסוק ממשלי "מוסר ה' אל תמאס" (ולא לפי שיטת ריש לקיש). זאת אומרת שהתוכחה שבספר דברים איננה "מוסר ה'" אלא מוסר בשר ודם! זאת ועוד, "משה מפי עצמו אמרן" –

רש"י דברים פרק כח פסוק כג

"והיו שמידך אשר על ראשך נחושת" - קללות הללו משה מפי עצמו אמרן ושבהר סיני מפי הקב"ה אמרן כמשמען. ושם נאמר (ויקרא כו, יד) ואם לא תשמעו לי, ואם תלכו עמי קרי (ויקרא כו, כא) וכאן הוא אומר: (פסוק טו) בקול ה' אלהיך (פסוק כא) ידבק ה' בך, יככה ה' (פסוק כב).⁷

דרשות ר"י אבן שועיב פרשת בהר ובחוקי ד"ה ואלו התוכחות

ואלו התוכחות שבזו הפרשה רומזין לכל מה שאירע לנו בחורבן בית ראשון. והתוכחות שבמשנה תורה רומזין לחורבן בית שני ולגלותינו, ולכן הם חמורין אלו ואין מפקיין בהם, כי בכאן היתה שכונה ולא בבית שני ונאמר בלשון יחיד.⁸ ומה שאמרו ז"ל משה מפי עצמו אמרן, אינו כמשמעו, כי אין בכל התורה אפילו אות אחת שיאמר משה מעצמו, אבל בכאן הוא ובית דינו, וזהו מפי הגבורה אמרן, ובמשנה תורה מפי עצמו לבד, וידוע מה הוא מפיו כי הוא פי ה' וזהו פי עצמו.⁹ ויש לרמב"ן ז"ל דרך אחרת בזה, כי בבית הראשון היה שמו הגדול ובבית שני כבוד שמו ופירש מפי עצמו, אמרן כי הגבורה עשאוהו שלח בינו ובין ישראל.¹⁰

אומרת הגמרא. מנגד, ראה מסכת סנהדרין צט ע"א: "תניא אידך: כי דבר ה' בזה - זה האומר אין תורה מן השמים. ואפילו אמר: כל התורה כולה מן השמים, חוץ מפסוק זה שלא אמרו הקב"ה אלא משה מפי עצמו - זהו כי דבר ה' בזה". בדרך זו הולכים גם ספרי במדבר קיב, רמב"ם הלכות תשובה פרק ג הלכה ח, דבריו ביסוד השמיני בהקדמה לפרק חלק ועוד. האם יש לנו כאן מחלוקת גמרות, מסכת מגילה מול בבא בתרא? האם יש אכן הבדל בין ספר דברים לארבעה חומשי התורה הקודמים? ראה פירוש אור החיים בתחילת ספר דברים שעל בסיס הגמרא במגילה מרחיב את "מפי עצמו" של משה על ספר דברים כולו: "לפי שאמר אשר דבר משה שהם דברי עצמו. שכל הספר תוכחות מוסר ממה לעובר פי ה'. ואמרו ז"ל: קללות שבמשנה תורה, משה מפי עצמו אמרן. ואפילו מה שחזר (משה) ופירש מאמרי ה' הקודמים, לא נצטווה לעשות כן, אלא מעצמו חזר הדברים... לזה אמר "אלה הדברים" - אלה לבד הם הדברים אשר דבר משה דברי עצמו. אבל כל הקודם בד' חומשים לא אמר אפילו אות אחת מעצמו..." וכבר הארכנו במעמדו המיוחד של **ספר דברים - משנה תורה** בפרשת דברים ואכמ"ל.

⁷ גם רש"י מבין את הגמרא במגילה כפשוטה ומצביע על כך שבלשון הפסוקים יש הבדל בין התוכחה של ספר ויקרא, שם הלשון היא לשון נוכח של הקב"ה: "אם לא תשמעו לי", "והלכתי עמכם בחמת קרי", "והשמדתי את בנותיכם", "ושלחתי דבר בתוככם" וכו'. ואילו בתוכחה של ספר דברים הלשון היא גוף שלישי נסתר: "אם לא תשמע בקול ה' אלהיך", "ידבק ה' בך את הדבר", "יככה ה' בשחין רע" וכו'. ואם נחזור לפסוק הקשה של "כאשר שש ה' להטיב אתכם... כן ישיש ה' להאביד אתכם", נאמר שאלה דברי משה אשר אכן אמר זאת בתוכחה מוגזמת ואין זו הפעם הראשונה שמה קועס על העם ומטיל ספק באמונתו. תוספות בגמרא מגילה שם מנסה פשרה אחרת בין הגמרא במגילה והגמרא בסנהדרין ומציע את הפיתרון שמה אמר את הקללות בפרשתנו "ברוח הקודש" וזה המשמעות של "מפי עצמו". (וכבר אמרו "אין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד", סנהדרין פט ע"א). ראה גם פירוש שפתי חכמים על רש"י שלא מוכן לקבל דברי רש"י "כמשמען" ומציע את הרעיון שמה קבל רשות מה' להוכיח את ישראל. וראה עוד בהמשך רש"י שם שדווקא אמירת הקללות בפרשתנו מפי משה פועלת, בפסוקים מסוימים לקולא: "הקיל משה בקללותיו לאמרן בלשון יחיד וגם כן בקללה זו הקל. שבראשונות הוא אומר את שמיתם כברזל את ארצכם כנחושה (ויקרא כו יט) שלא יהיו השמים מזיעין כדרך שאין הברזל מזיע, ומתוך כך יהא חורב בעולם והארץ תהא מזיעה כדרך שהנחשת מזיע, והיא מרקבת פירותיה. וכאן הוא אומר שמיד נחשת וארצך ברזל, שיהיו שמים מזיעין אף על פי שלא יריקו מטר מכל מקום לא יהיה חורב של אבדון בעולם, והארץ לא תהא מזיעה כדרך שאין הברזל מזיע, ואין הפירות מריקיבין". רש"י מוכן לקבל את הגמרא במגילה שמה אמר דברים מפי עצמו, אבל לא בהכרח את הגמרא בבא בתרא שתוכחתו של משה קשה מזו של הקב"ה. אדרבא.

⁸ ההבדל בחומרת הקללות של ספר דברים מול ספר ויקרא וגם ההבדל הלשוני של לשון יחיד נוכח מול לשון נסתר רבים, מתאימים, לדעת אבן שועיב, להבדלים שבין בית ראשון ובית שני. ראה מדרש הגדול בפרשתנו שמביא על פסוקי הקללה מדרשי חורבן בית שני רבים, כגון קמצא ובר קמצא, מרתא בת ביתוס ועוד. פירוש זה מתאים אולי להבדל התכנים והסגנון שבין שתי הקללות ולאופן בו חז"ל, אנשי בית שני, העריכו את חורבנם וסבלם בהשוואה עם בית ראשון: "ראשונים שנתגלה עונם - נתגלה קצם, אחרונים שלא נתגלה עונם - לא נתגלה קצם" (יומא ט ע"ב). גם הזיהוי של קללת משה דווקא עם בית שני (ותקופת המשנה והתלמוד), פותחת פתח למחשבות מעניינות. אלא שפירוש זה לא מסתדר עם הסיפור בספר מלכים ב פרק כב על ספר התורה שנמצא בימי המלך יאשיהו. שם מקובל על הפרשנים שקראו לפני המלך בפרשת התוכחה של ספר דברים דווקא ובעקבותיו הוא אומר: "כי גדולה חמת ה' אשר היא נצתה בנו" (מלכים ב כב יג). ראה פירוש דעת מקרא שם.

⁹ בדרך דומה נראה שהולך גם ספר הזוהר שלא מוכן לקבל את "מפי עצמו" של הגמרא במגילה כפשוטו. ראה דבריו בפרשת ויקרא דף ז עמוד א שהוא מציע שהדיבור של משה בקללות שלנו הוא בדומה לדיבורו במתן תורה: "אף על גב דאורייתא מפי הגבורה אתמר, כולה מפי עצמו של משה כמו כן אתמר. ומאי איהו? כגון קללות שבמשנה תורה ולבתר אתכלילן בגבורה הדא הוא דכתיב משה ידבר והאלהים יענו בקול, משה ידבר דא קולו של משה, והאלהים יענו בקול דא גבורה דאודי ליה לההוא קלא הדא הוא דכתיב יענו בקול בההוא קול דמשה". ובפירושו בפרשת ואתחנן דף רסה עמוד א הוא אומר: "תנינן קללות שבתורה כהנים משה מפי הגבורה אמרן, ושבמשנה תורה משה מפי עצמו אמרן. מאי מפי עצמו? וכי סלקא דעתך אות זעירא באורייתא משה אמר ליה מגרמיה? אלא שפיר הוא והא אתערנא מעצמו לא תנינן, אלא מפי עצמו ומאי איהו קול דאיהו אחיד ביה ועל דא הללו מפי הגבורה והללו מפי עצמו מפי ההוא דרגא דאתקשר ביה על שאר נביאי מהימני, ועל דא בכל אתר אלהיך והכא אלהינו". אם בדברינו **ספר דברים - משנה תורה** ראינו שיש מפרשים (וחז"ל) שמבינים שלא רק התוכחה נאמרה מפי משה, אלא ספר דברים כולו (ולכן, למשל, גם מי שלא דורש סמוכים בכל התורה, דורש סמוכים בספר דברים), כאן הכיוון בדיוק הפוך. חז"ל שנאמר משה אמר משהו מפי עצמו ולא מפי הגבורה. ניתן להניח שהוויכוחים עם מתנגדי תורת ישראל בימי הביניים נתנו אותותיהם גם כאן ואכמ"ל.

¹⁰ ראה דברי רמב"ן בפרשת התוכחה בספר ויקרא פרק כו פסוק טז: "והלכלל, כי הקב"ה כורת הברית הזאת, וזה טעם "שבע על חטאתיכם" "שבע כחטאתיכם", והאלות הן אלות הברית, כי הדבור מפי הגבורה ובלשון עצמו, אעשה, יסרתני, והכתי. ולכן אמר (פסוק מו) אשר נתן ה' בינו ובין בני ישראל, כי הוא בשמו הגדול נתן הברית הזאת. אבל במשנה תורה (דברים כח טו) אמר אם לא תשמע בקול ה' אלהיך לשמור לעשות את כל מצותיו, ויזכיר שם תמיד לשון אריה, ופתח בהן ארור אתה (שם פסוק טז), כי הברכה נעדרת מהם, ואמר יתן ה' (שם פסוק כד). וזהו מאמר רבותינו (מגילה לא ב): קללות שבתורה כהנים בלשון רבים ומשה כי אמרן מפי הגבורה אמרן, ושבמשנה תורה בלשון יחיד ומשה כי אמרן מפי עצמו אמרן, כי הגבורה עשתה משה שלח בינו ובין כל ישראל".

מסכת שבועות דף לו עמוד א

"יכך ה' אלהים" וכן "יככה אלהים" - זו היא אלה הכתובה בתורה.¹¹ יתיב רב כהנא קמיה דרב יהודה, ויתיב וקאמר הא מתניתין כדתנן, א"ל: פנה.¹²

בראשית רבה (אלבק) פרשה צג סימן מה

"ויואמר יוסף אל אחיו גשו וגו'". אמר ר' אלעזר בן עזריה: אי לנו מיום דין אי לנו מיום תוכחה, מה יוסף הצדיק שהוא בשר ודם, כשהוכיח את אחיו לא יכלו לעמוד בתוכחתו, הקב"ה שהוא דין ובעל דין ויושב על כסא דין ודן כל אחד ואחד, על אחת כמה וכמה שאין כל בשר ודם יכול לעמוד בתוכחתו, אתמהא.¹³

מסכת ברכות דף כח עמוד ב

כשחלה רבי יוחנן בן זכאי, נכנסו תלמידיו לבקרו. כיון שראה אותם התחיל לבכות. אמרו לו תלמידיו: נר ישראל, עמוד הימיני, פטיש החזק, מפני מה אתה בוכה? אמר להם: אילו לפני מלך בשר ודם היו מוליכין אותי, שהיום כאן ומחר בקבר, שאם כועס עלי - אין כעסו כעס עולם, ואם אוסרני - אין איסורו איסור עולם, ואם ממיתני - אין מיתתו מיתת עולם, ואני יכול לפייסו בדברים ולשחדו בממון - אף על פי כן הייתי בוכה; ועכשיו שמוליכים אותי לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה, שהוא חי וקיים לעולם ולעולמי עולמים, שאם כועס עלי - כעסו כעס עולם, ואם אוסרני - איסורו איסור עולם, ואם ממיתני - מיתתו מיתת עולם, ואני יכול לפייסו בדברים ולא לשחדו בממון; ולא עוד, אלא שיש לפני שני דרכים, אחת של גן עדן ואחת של גיהנם, ואני יודע באיזו מוליכים אותי - ולא אבכה?

אמרו לו: רבינו, ברכנו! אמר להם: יהי רצון שתהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם. אמרו לו תלמידיו: עד כאן? - אמר להם: ולואי! תדעו, כשאדם עובר עבירה אומר: שלא יראני אדם.¹⁴

שבת שלום

מחלקי המים

מים אחרונים: נושא מעניין שלא הספקנו לדון בו הוא האם בתוכחתו הקשה, לא חרג משה מדיני מצוות התוכחה שנאמר בה: "הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא" (ויקרא יט ז). וכבר זכינו לדרוש במצוות [הוכח תוכיח את עמיתך](#) בפרשת קדושים.

¹¹ גמרא זו דנה בלשונות ובכינויים (שמות ה') התקפים לענייני שבועה. הגמרא מבארת את המשנה (שבועות סוף פרק ד) האומרת: "משביע אני עליכם, מצוה אני עליכם, אוסרכם אני - הרי אלו חייבין; בשמים ובארץ - הרי אלו פטורין; באלף דלת, ביוד ה', בשדי, בצבאות, בחנון ורחום, בארץ אפים, ברב חסד, ובכל הכנויין - הרי אלו חייבין. המקלל בכולן - חייב, דברי ר"מ, וחכמים פוטריין ... התוכחה: יככה ה' בשחת, ואמר לאחד מהעדים: וכן יככה אלהים אם לא תעיד לי. זאת היא אלה הכתובה בתורה וחייבים עליה משום שבועת העדות."

¹² רב כהנא יושב לפני רב יהודה ולומד את המשנה הנ"ל שמי שנשבע בלשון "יככה ה'" דיבור זה נחשב לשבועה. ובמהלך הלימוד הוא אומר כל הזמן: "יככה ה'" וזה נשמע לא טוב כאילו הוא מקלל את מי שיושב מולו, למרות שהוא בעצם מצטט פסוק. פונה אליו רב יהודה אומר לו: "כנה - הפוך דבריך כנגד אחרים, אמור יכהו וכן יכהם שלא תקללני" (רש"י בגמרא שם), היינו שישנה (יתן כינוי) ולא יאמר את הפסוק בצורתו. קשה ללמוד את פסוקי התוכחה בבית המדרש. קשה להפריד בין ציטוט הפסוק ובין המשמעות המהדהדת ממנו. ראה שאלה שנשאל בעל ש"ת תורה לשמה (רבי יוסף חיים בן אליהו אל-חכם (מהר"ח), עירק, מאה 19): "בענין למוד התלמידים הקללות שבפרשת כי תבוא. שאלה: מלמד תינוקות שמלמד הילדים התנ"ך בלשונות אחרים שהוא לשון המדינה שלהם והוא כופל לו הפסוק כמה פעמים בלשון המדינה כדי ללמדו ביאור המקרא בלשונו זה. איך יתנהג כשיגיע לפסוקים של קללות הן בפרשת בחוקותי הן בפרשת כי תבוא, הן בפסוקים של ירמיה ושאר נביאים שיש בהם קללות, שכולם מדברים בנוכח ואיך יאמר הוא לתינוק תרגום המקרא בלשונו לנוכח? ומחזיר הדברים כמה פעמים עם התינוק פנים בפנים כדי ללמדו וגם התינוק חוזר הדברים של הפסוק לפני רבו כמה פעמים. אם יש לחוש בזה וגם על לשון המקרא עצמו כאשר אומר אותו בלימוד יש להסתפק במה שכולל הדברים כדי ללמדו דקדוק המקרא וכאשר טועה מחזיר לו טעותו לנוכח אם יש לחוש בזה". בדומה לכך, איך לתקן את הקורא בתורה שטעה בפסוקי התוכחה? הקורא אמר בטעות: "יכהו" והקהל יקרא לעברו: "יככה"?

¹³ ראה מקבילה במסכת חגיגה דף ד עמוד ב: "רבי אלעזר כי מטי להאי קרא בכי: ולא יכלו אחיו לענות אתו כי נבהלו מפניו. ומה תוכחה של בשר ודם - כך, תוכחה של הקב"ה - על אחת כמה וכמה!" (מובא בדברינו [העוד אבי חי](#) בפרשת ויגש). הרי לנו שבים הדין תוכחתו של הקב"ה חמורה מזו של בשר ודם, כפי שהיינו מצפים. אבל כל זה ביום הדין, ביום יום, אנו נבחנים ועומדים מול תוכחות של בשר ודם, רבנים ודרשנים, שהן קלות יותר ויש להם הלכות וסייגים (ראה ספר החינוך, פרשת קדושים, מצווה רלט). ואילו דווקא כאן, בתוכחה לעתיד של "אם תשמעו ואם לא תשמעו", תוכחתו של משה, בשר ודם, קשה הרבה יותר מזו של הקב"ה.¹⁴ ר' יוחנן בן זכאי פוחד מתוכחתו של הקב"ה ששעם מותו עומד לעמוד לפניו ולתת דין וחשבון על מעשיו כאן עלי אדמות. אבל את תלמידיו הוא מצווה להיזהר מתוכחת בני אדם ולירא מהם.